

РАСІЙСКАЕ ЗАКАНАДАЎСТВА АДНОСНА ЎДЗЕЛУ ЯЎРЭЯЎ У ПРАЦЫ ОРГАНАЎ ГРАМАДСКАГА САМАКІРАВАННЯ (АПОШНЯЯ ЧВЭРЦЬ ХІХ – ПАЧАТАК ХХ СТСТ.)

Грышкевіч Т.В.
Мінск, БДПУ

Другая палова ХІХ ст. у гісторыі Расійскай імперыі вызначаецца правядзеннем шэрагу рэформ, накіраваных на капіталістычную мадэрнізацыю краіны. Пераўтварэнні закраналі не толькі эканамічныя асновы існавання грамадства, адначасова яны вялі да змен дзяржаўна-палітычнага ладу і сацыяльнай арганізацыі. На працэс сацыяльнай мадэрнізацыі ў беларускіх губернях у значнай ступені ўплывалі тыя мерапрыемствы, што ажыццяўляліся ўрадам з улікам вырашэння так званага “яўрэйскага пытання”.

Яшчэ з часоў Кацярыны II беларускія губерні былі ўключаны ў рысу аселасці і тут у значнай колькасці пражывала яўрэйскае насельніцтва. Згодна даным перапісу 1897 г. на тэрыторыі Расійскай імперыі налічваюць больш за пяць мільёнаў чалавек, што складала на той час амаль палову сусветнага яўрэйства [1, с. 22; 2, с. 15]. На тэрыторыі пяці беларускіх губерняў пражывала амаль 14 % ад пазначанай колькасці. З-за абмежавальнай нацыянальнай палітыкі царскага ўрада гарадскія пасяленні Беларусі яшчэ да адмены прыгону запоўніліся прадстаўнікамі яўрэйскай дыяспары. У парэформены час іх колькасць у гарадах толькі ўзрастала. Па даных перапісу 1897 г. было падлічана, што ў сярэднім яны складалі больша за палову насельніцтва гарадскіх пасяленняў Беларусі – 55,9 % [3, с.17]. У самых буйных гарадах беларускіх губерняў афіцыйная статыстыка ў канцы ХІХ – пачатку ХХ стст. налічвала сярод гараджан ад 42 да 76 % яўрэяў [4].

Табліца 1

Дынаміка колькасці яўрэйскага насельніцтва ў гарадах Беларусі ў канцы ХІХ – пачатку ХХ ст.*

Гарады	1897 г.		1904 г.		1910 г.		1913 г.	
	тыс. чал.	%	тыс. чал.	%	тыс. чал.	%	тыс. чал.	%
Віцебск	33,45	50,8	42,56	52,4	43,6	43,2	53,5	50
Полацк	12,4	61,1	14,5	61,2	19,2	62,4	12,48	61,5
Гродна	22,38	47,7	27,86	64,1	-	-	34,86	59,3
Брэст	30,1	64,6	34,6	72,8	36,5	68,5	37,2	64,6
Слонім	15,8	77,8	17,2	74,8	12,1	76,1	13,9	64,3
Магілёў	21,45	49,7	26,4	52,9	27,47	55,4	-	-
Гомель	20,36	55,3	26,45	55,9	47,5	50,1	57,4	56,3
Орша	7,2	55,1	7,6	51,4	9,8	51,57	11,57	52,4
Рагачоў	5,04	55,7	7,69	54,9	13,1	61,5	12,4	49,89
Мсціслаўль	5,07	47,03	6,3	58,4	9,67	59,9	9,49	57,9
Чавусы	2,5	50,4	3,42	55,16	3,7	54,3	4,13	59,08

Чэрыкаў	2,68	51,0	3,06	52,9	3,4	54,8	-	-
Мінск	46,5	51,15	52,94	52,8	43,23	43,3	44,66	42,45
Бабруйск	20,67	60,19	22,8	60,68	24,17	68,3	25,64	61,25
Пінск	20,95	73,8	24,36	73,9	26,03	71,49	26,38	72,8
Усяго па гарадах	266,55	-	632,99	-	319,47	-	343,61	-

*Крыніцы: Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў у Санкт-Пецярбурзе. 1. Фонд 1288. – Воп. 25. – Спр. 39. Статыстычныя звесткі аб насельніцтве гарадоў Мінскай губерні, лл. 13-15, 19, 20; Фонд 1288. – Воп. 25. – Спр. 40. Статыстычныя звесткі аб насельніцтве гарадоў Магілёўскай губерні, лл. 20-31; Фонд 1288. – Воп. 25. – Спр. 9. Статыстычныя звесткі аб насельніцтве гарадоў Віцебскай губерні, лл. 16, 17, 24, 25; Фонд 1288. – Воп. 25. – Спр. 15. Статыстычныя звесткі аб насельніцтве гарадоў Гродзенскай губерні, лл. 36-63.

Што да мястэчак, то ў некаторых з іх колькасць яўрэйскага насельніцтва значна перавышала сярэднястатыстычную лічбу ў 58,9 % [3, с.17] і складала дзесьці 80-90 % [5, с. 23-26; 6, с. 30-36]. У 1903 г. (указы ад 10 мая і 9 снежня) яўрэям было дазволена пражываць у асобна вызначаных сельскіх пасяленнях, але іх адток з гарадоў і мястэчак быў нязначным і карэнных змен у нацыянальным складзе іх насельніцтва не адбылося [7].

Асноўнымі заняткамі для беларускіх яўрэяў у канцы XIX – пачатку XX стст. з’яўляліся гандлева-прамысловая (74 % ад іх агульнай колькасці) і рамесніцкая (да 50 %) дзейнасць [8, с. 200]. У гандлі іх доля складала 88,6%, у прамысловасці – 56,5%, шмат занята было рамізным промыслам (65,6%) і працавала ў якасці прыслугі і падзёншчыкаў (18,6%) [3, с. 17-18]. Калі разглядаць маёмаснае становішча яўрэйскага насельніцтва беларускіх губерняў, то да прадстаўнікоў буйной буржуазіі, высокааплачываемай інтэлігенцыі і чыноўнікаў можна аднесці толькі 9,5 %, да сярэдняй – 11,8 % і прыкладна столькі ж, каля 20 % яўрэяў, да жабракоў [1, с. 22-23; 9, с. 13-17].

У расійскім заканадаўстве ў 1822 г. быў афіцыйна замацаваны статус «іншародца». Ён распаўсюджваўся і на яўрэяў, жыццё якіх рэгулявалася не агульнымі законамі, а асобнымі законапалажэннямі, якія найчасцей ставілі іх у дыскрымінацыйнае становішча. З прыходам да ўлады Аляксандра II і пачаткам ліберальных пераўтварэнняў, прававое становішча яўрэйскага насельніцтва стала паляпшацца. Так, купцы першай гільдыі атрымалі магчымасць прыпісвацца да купецтва любога горада Расійскай імперыі (з 1859 г.), тыя, хто атрымаў вучоную ступень доктара медыцыны, доктара, магістра ці кандыдата па іншай спецыяльнасці пасля заканчэння ўніверсітэта, атрымалі магчымасць трапіць на службу ў розныя ўстановы па-за рысай аселасці (з 1861 г.). У наступныя гады гэты закон быў распаўсюджаны і на яўрэяў-урачоў, якія не мелі вучонай ступені, яўрэяў-рамеснікаў (1865-1867 гг.), з 1872 г. – на тых, хто скончыў тэхналагічны інстытут у Санкт-Пецярбурзе, а з 1879 г. права на пражыванне ў цэнтральных расійскіх губернях атрымалі аптэкарскія памочнікі, дантысты, фельдшары, павітальныя бабкі і тыя, хто скончыў вышэйшую навучальную ўстанову. Такім чынам, у працэсе станаўлення капіталістычнага грамадства стала нівеліравацца розніца паміж яўрэйскім і хрысціянскім

насельніцтвам. Патрабаваннем часу стала ўключэнне іх у вырашэнне праблем грамадска-гаспадарчага і палітычнага кіравання дзяржавай.

Пад час падрыхтоўкі Гарадавога палажэння 1870 г. шмат спрэчак выклікала пытанне аб праве прадстаўнікоў яўрэйскай нацыянальнасці ўдзельнічаць у працы новых органаў самакіравання [10, с. 58-59]. Найбольш ліберальна настроеныя чыноўнікі прапаноўвалі ўраўнаваць іх у правах з хрысціянамі. У гісторыі Расійскай імперыі такі вопыт ужо быў, калі з 1783 г. царскі урад часова (да 1839 г.) прызнаў права яўрэяў прымаць удзел у выбарах і працы (быць членамі магістрата, ратушы і гарадскіх судаў) органаў гарадскога самакіравання. Але ў апошні варыянт падрыхтаванага гарадавога палажэння пад націскам новага міністра ўнутраных спраў А. Цімашова былі ўнесены абмежаванні адносна прадстаўніцтва яўрэйскага насельніцтва. Удзел у выбарах маглі прымаць усе гараджане-яўрэі, якія адпавядалі ўзроставаму і маёмаснаму цэнзам, але ў гарадской думе іх павінна было быць не больш за 1/3 ад агульнай колькасці гласных (арт 35) [11, с. 827]. Яўрэі не маглі займаць пасаду гарадскога галавы, а таксама часова выконваць яго абавязкі, колькасць яўрэяў у управе, як і ў думе, абмяжоўвалася – не больш за 1/3 ад яе склада (арт.88) [11, с. 831].

Сенатскім указам яшчэ пасля першага падзелу Рэчы Паспалітай было ўзаконена існаванне кагала з фіскальнымі і судовымі функцыямі. У снежні 1844 г. кагалы былі ліквідаваны, іх адміністрацыйныя функцыі перададзены паліцэйскім установам, гаспадарчыя і агульнападатковыя - гарадскім думам і ратушам. З увядзеннем Гарадавога палажэння 1870 г. гэта становішча амаль не мянялася. Гаспадарчыя справы падлягалі веданню органаў гарадскога самакіравання (ім жа перадаваўся кантроль над каробачным і свячным зборамі), справы па правах станаў вяліся адпаведнымі саслоўнымі ўстановамі (купецкімі, рамесніцкімі і мяшчанскімі ўправамі). Сувязь паміж органамі саслоўнага самакіравання і гарадскога палажэннем 1870 г. не прадугледжвалася. Згодна закона, прынятага 29 красавіка 1875 г. аб увядзенні Гарадавога палажэння 1870 г. у гарадах заходніх губерняў, жыхары мястэчак утваралі самастойныя, асобныя ад гарадскіх, мяшчанскія таварыствы і для вядзення грамадска-гаспадарчых спраў у іх фарміраваліся асобныя органы самакіравання. У дачыненні да іх закон прадугледжваў тыя ж абмежаванні: забаранялася выбіраць прадстаўнікоў нехрысціянскага веравызнання на пасады мяшчанскага самакіравання. Часта закон не выконваўся па аб'ектыўных прычынах (адсутнасць у мястэчку хрысціянскага насельніцтва) і з дазволу МУС рабіліся выключэнні [12, с. 137].

Такім чынам, з увядзеннем Гарадавога палажэння 1870 г. у гарадскіх пасяленнях Расійскай імперыі сталі ўтварацца органы самакіравання заснаваныя на бессаслоўным прынцыпе, страчвала сваю вызначальную ролю ў грамадскім жыцці веравызнанне і нацыянальная прыналежнасць, што поўнасьцю адпавядала нормам існавання буржуазнага грамадства. Але захаванне саслоўных інстытутаў стрымлівала адбываўшыяся мадэрнізацыйныя працэсы, захоўвала размежаванне паміж яўрэйскім і хрысціянскім насельніцтвам. Так, выбары на пасады

грамадскага самакіравання ў рамках аднаго мяшчанскага саслоўя адбываліся асобна яўрэйскім і хрысціянскім таварыствам. Выключэнне складала толькі абранне на пасаду ў горадзе ці мястэчку маклера і натарыуса. Перавага пры абранні належала хрысціянам, але з дазволу губернскага начальства пры неабходнасці пасаду мог заняць і яўрэй (арт. 984) [13, с. 85].

Прынятае ў 1892 г. новае гарадавое палажэнне поўнасьцю адлюстроўвала тыя змены, што адбыліся ў грамадска-палітычным жыцці Расіі пасля забойства Аляксандра II. Пачаўся перыяд кансерватызма ў эканамічным жыцці, рэакцыі ва ўнутранай палітыцы, у тым ліку і ў накірунку нацыянальна-канфесійных адносін. Згодна Гарадавога палажэння 1892 г., яўрэям забаранялася прымаць ўдзел у гарадскіх выбарах, а таксама ў працы выбарчых сходаў домаўладальнікаў тых пасяленняў, дзе ствараліся органы градскога самакіравання ў спрошчаным выглядзе (заўвага 3 да арт. 24) [14, с.12]. Хаця прадстаўніцтва яўрэйскай часткі градскога пасялення прадугледжвалася. Згодна таму ж артыкулу, спісы яўрэяў, якія адпавядалі ўзроставаму, маёмаснаму ці гандлёва-прамысловаму цэнзу, вяліся гарадской управай, ці гарадскім старастам. Менавіта з іх губернскімі па гарадскіх справах установамі і прызначаліся прадстаўнікі ў думу ў колькасці, вызначанай міністрам унутраных спраў для кожнага градскога пасялення асобна. Згодна закона колькасць яўрэяў не павінна была перавышаць 1/10 ад агульнай колькасці гласных-хрысціян. У той жа час у многіх гарадах яўрэяў, якія адпавядалі ўстаноўленаму цэнзу, было больш амаль у два разы ў параўнанні з хрысціянамі [15, с. 115-116]. Агульны склад градской думы вызначаўся толькі ў адпаведнасці з колькасцю хрысціян надзеленых выбарчым правам. Пасля зацвярджэння абраных кандыдатур з асобнага спіса, колькасць гласных-хрысціян памяншалася на колькасць дапушчаных у думу яўрэяў. Неабходна заўважыць, што міністэрства ўнутраных спраў у абсалютнай большасці выпадкаў дазваляла дапусціць у градскую думу яўрэяў менш дазволенага законам, асабліва ў першыя гады дзеяння новага гарадавога палажэння [16, лл. 11, 13, 19, 43-45, 47; 17, лл. 1-92].

Такое дыскрымінацыйнае становішча выклікала з боку яўрэйскага насельніцтва правамернае незадавальненне. Праяўлялася гэта ў падачы рознага роду прашэнняў і адмаўленні ад выканання абавязкаў гласных градскіх дум (Бабруйск - 1905 г. [16, л.27], Гомель - 1906 г. [17, л.82], Віцебск [18, л.78-79] і г.д.). З копіі пратакола сходу членаў духоўнага кіраўніцтва і прадстаўнікоў сінагог г. Віцебска ад 13 мая 1907 г.: «... 1) абмежаванне праў яўрэяў па градскому самакіраванню супярэчыць элементарным правілам справядлівасці і зневажае іх нацыянальны гонар; 2) яўрэі, якія складаюць большасць насельніцтва г. Віцебска і валодаюць большасцю нерухомай маёмасці,... таму несправядліва, калі меншасць упраўляе большасцю; 3) быць гласным думы па прызначэнню адміністрацыі, а не па выбару супярэчыць усякім паняццям аб выкананні грамадзянскіх абавязкаў. Пастанова: прасіць прызначаных у гласныя яўрэяў на наступнае 4-годдзе адмовіцца ад гэтага звання... да поўнага знішчэння ўсякіх зневажальных для яўрэйскай нацыі абмежавальных праў на ўдзел у

гарадскім самакіраванні» [18, л.78-79]. Як правіла, у такіх выпадках замест яўрэйў, якія адмаўляліся ад звання гласнага гарадской думы, прызначалі кандыдатаў з ліку хрысціян [17, л. 83]. У той жа час законам прадугледжвалася прызначэнне новых кандыдатур толькі з яўрэйў (заўвага 3 да арт 24), тое ж пазней было пазначана і ў тлумачэнні Правячага Сената за № 3998 ад 26 сакавіка 1908 г. [14, с. 12].

Новым Гарадавым палажэннем яўрэі не дапускаліся не толькі да абрання на пасады ў органах гарадскога самакіравання (гарадскі галава, члены ўправы, гарадскі стараста, памочнік гарадскога старасты), але і ўвогуле да кіравання асобнымі галінамі гарадской гаспадаркі, і, нават, у склад асобна сфарміраваных выканаўчых камісій.

Неабходна адзначыць, што Гарадавым палажэннем 1892 г. была адноўлена сувязь паміж органамі гарадскога і саслоўнага самакіравання. Згодна арт. 92, у нязначных па памерах павятовых і беспавятовых гарадах распараджэннем міністра ўнутраных спраў абавязкі па мяшчанскаму кіраванню маглі ўскладацца на гарадское самакіраванне [14, с. 39]. Акрамя гэтага, па арт. 8 Дадатка да арт. 22 гарадавога палажэння на гарадскога старасту акрамя гаспадарчых і грамадскіх спраў па гарадскому пасяленню ўскладаліся і ўсе справы па мяшчанскаму кіраванню [19]. Абмежаванні гарадскога выбарчага закона не адносіліся да саслоўных выбараў.

Такім чынам, палітыка царскага ўрада, якую ён праводзіў на пацягу XIX ст., прывяла да таго, што ў беларускіх гарадах назіраўся значны перавес долі яўрэйскага насельніцтва над іншым, што вызначыла асаблівасці правядзення ў Беларусі гарадскіх рэформ 1870 г. і 1892 гадоў. Лібералізацыя гарадскога заканадаўства ў 70-я гады XIX ст. надала працэсу разбурэння патрыярхальнай яўрэйскай абшчыны, яе адасобленасці ў грамадстве, значнае паскарэнне, пачалася рэальная інтэграцыя яўрэйскай часткі гарадскога насельніцтва з хрысціянскім. На гэта адмоўна не магло паўплываць нават захаванне ўрадам інстытутаў саслоўнай арганізацыі грамадства. Але непаслядоўнасць урада ў правядзенні рэформ, іх незавершанасць, прывялі да аднаўлення антысеміцкіх тэндэнцый ва ўрадавых колах, што адбілася і на новым гарадавым палажэнні. Яўрэі працягвалі ўспрымацца як нераўнапраўная частка насельніцтва дзяржавы.

ЛІТАРАТУРА:

1. Смиловицкий, Л.Л. Евреи Беларуси: из нашей общей истории, 1905-1953 / Л.Л.Смиловицкий. – Минск: ПКП АРТИ-ФЕКС, 1999. – 360 с.

2. Киштымов, А.Л. Место и роль предпринимателей-евреев в экономике Гомельщины на рубеже XIX – XX вв. / Киштымов А.Л. // Евреи в Гомеле. История и культура (конец XIX – начало XX веков): материалы республиканской научно-теоретической конференции, Гомель, 21 сент.2003 г. / Гомел. гос. ун-т; редкол.: А.Л. Киштымов [и др.]. – Гомель, 2004. – С. 13-31.

3. Иоффе, Э.Г. По достоверным источникам / Э.Г. Иоффе. – Минск: Четыри четверти, 2001. – 350 с.
4. Гл.: Таліца 1.
5. Документы и материалы по истории Белоруссии / Академия наук БССР, Институт истории. – Минск: Изд-во Академии Наук БССР, 1953. – Т. 3: (1900-1917 гг.) – 1019 с.
6. Еврейское население СССР /Движение за время с 1897 по 1923 гг. и распределение по республикам и поселениям/. – М., 1927. – 49 с.
7. Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 3-е. – Т. 23. – СПб., 1903. – Отд. 1 – № 22933, 23664.
8. Шкуцько, Л.Л., Да пытання аб сацыяльна-эканамічным становішчы яўрэяў у другой палове XIX – пачатку XX ст. / Л.Л. Шкуцько, Г.А. Шкуцько // Актуальныя праблемы сацыяльнай гісторыі Беларусі (канец XVIII – пачатак XX ст.): матэрыялы рэсп. навук.-тэарэт. канф., Мінск, 23 лютага 2007. – С. 199-201.
9. Сабалеўская, В.А. Феномен беднасці беларускіх яўрэяў у другой палове XIX стагоддзя. / В.А. Сабалеўская // Беларус. гіст. часоп. – 2010. – № 12. – С. 13-17.
10. Материалы относящиеся до нового общественного устройства в городах империи: в 6 т. – СПб: Тип. М-ва внутренних дел, 1878. – Т. 3. – 515 с.
11. Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 2-е. – Т. 45. – Отд. 1. 1870 г. – СПб., 1874. – 896 с.
12. Грышкевіч, Т.В. Арганізацыя і дзейнасць органаў мяшчанскага самакіравання ў беларускіх мястэчках у другой палове XIX ст. / Т.В. Грышкевіч // Актуальныя праблемы сацыяльнай гісторыі Беларусі (канец XVIII – пачатак XX ст.): матэрыялы рэсп. навук.-тэарэт. канф., Мінск, 23 лютага 2007. – С. 134-139.
13. Свод законов Российской империи. – Т. IX. Издание 1876 года (по продолжению 1890 г.). Законы о состояниях. – СПб., б/г – 466 с.
14. Городовое положение. – СПб.: Тип. Хоз. деп. М-ва внутр. дел, 1892. – [1], X, 80 с.
15. Гісторыя Беларусі перыяду капіталізму: вучэб.-метаад. дапам.: У 5 ч. / А.П. Жытко [і інш.] – Мінск: БДПУ, 2009. – Ч. 4: Буржуазныя рэформы ў другой палове XIX – пачатку XX ст. – 166 с.
16. Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў (РДГА) – Фонд 1287. – Воп. 38. – Спр. 3326. Другое 4-годдзе дзеяння Гарадавога палажэння 1892 г. у Мінскай губерні.
17. РДГА, Фонд 1287. – Воп. 38. – Спр. 3447. Другое 4-годдзе дзеяння Гарадавога палажэння 1892 г. у Магілёўскай губерні.
18. РДГА, Фонд 1287. – Воп. 38 – Спр. 3500. Другое 4-годдзе дзеяння Гарадавога палажэння 1892 г. у Віцебскай губерні.
19. Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 3-е. – Т. 12. – СПб., 1892. – Отд. 2 – № 8708. – с. 170-174.